

13. Риттер Л. Несколько слов об общественной организации «Полтавский центр немецкой культуры «Видергебурт», Німецькі поселенці на українських землях: історичні та актуальні проблеми і перспективи / гол. кол. : О. І. Кобзар, І. М. Петренко, В. В. Сарапин. Полтава : Полтавський літератор. С. 35-41.

14. Статут Полтавського міського товариства німців «Відродження». Приватний архів Владислава Кушнірова. 1992. 8 с.

15. Статут громадської організації «Полтавське товариство німців «Відергебурт». Приватний архів Владислава Кушнірова. 2017. 10 с.

16. Шемчук В. Німці в Полтаві, Українці в світі і німецька діаспора в Україні, збірник наукових праць / за ред. Д. Блохин. – Полтава : ТОВ «АСМІ». С. 397-413.

УДК 29«19/201»

*Юрій Вільховий,
Марія Гура
(м. Полтава)*

НОВІ РЕЛІГІЙНІ РУХИ ТА ТЕЧІЇ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті автори розкривають особливості розвитку нетрадиційної та нової релігійності упродовж ХХ – на початку ХХІ ст. На основі новітніх досліджень аналізуються причини виникнення нової релігійності, її сутність і класифікація. Автори визначають перспективи подальшого розвитку нових та нетрадиційних течій, характер залучення до них молоді, стосунків з державою, прояви суспільного нонконформізму.

Ключові слова: віруючі, деномінація, квазірелігії, конфесії, нетрадиційна релігійність, новітні релігійні рухи, псевдорелігії, релігійна група, релігійний синкретизм, секта, харизматизм, церква.

Новітні релігійні рухи та течії (НРР) породжені процесами суспільного життя ХХ ст., які спонукали до пошуку нових цінностей, духовних орієнтирів. Часто вони покликані до життя кризою традиційної релігійності. Досягнення науково-технічної революції висунули проблеми, які офіційна церква не завжди могла пояснити, а тим більше запропонувати шляхи їх подолання. Природні та соціальні катаклізми, економічні проблеми, криза моралі, труднощі соціального становлення молоді часто породжували пошук нових духовних орієнтирів. Такі пошуки нерідко приводили до неокультів, які пропонують богорівний шлях самовдосконалення. Багатьох приваблюють заклики до самотворчості, спасіння душі за життя людини, а не в потойбічному світі.

Неорелігії не обмежені одним віровченням, вони спрямовані на міжрелігійний синтез, поєднують у собі елементи багатьох релігій, використовують ідеї та концепції окультизму, спиритизму, теософії, антропософії, сучасної філософії, астрології тощо.

Нові культу приваблюють людей з високим інтелектуальним рівнем, які розмірковують над проблемами сенсу життя. Але якщо традиційні релігії всіляко оберігають свою унікальність, турбуючись про збереження своїх змісту і форм, то неорелігії часто байдужі до догматичних доказів істинності своєї релігійної системи, відкриті для нових ідей та вчень.

На кінець другого тисячоліття у світі нараховувався понад 121 млн. прихильників нових релігій. Тобто понад 2 відсотки населення планети є симпатиками новітніх релігійних течій. І кількість їх постійно зростає [21, с. 213].

Динамічне зростання кількості НРР та їх послідовників, на нашу думку, зумовлене такими чинниками:

- трансформація світоглядних парадигм, спричинена науково-технічною революцією та інформатизацією постіндустріального суспільства;
- «антропологічна революція», яку переживає людство у зв'язку із кардинальною зміною місця людини у світі; олюднення історії; формування особистісно орієнтованого соціуму;
- розквіт демократичних процесів, які на передній план висувують особистість з усією її гамою прав;
- криза традиційних церков, які не відповідають повною мірою релігійним потребам значної частини сучасного людства, особливо молоді;
- криза сімейних відносин, що прослідковується у збільшенні кількості розлучень, громадянських та одностатевих шлюбів тощо;
- розрив зв'язку між поколіннями, який став результатом динамічності культурного, інформаційного, соціально-економічного розвитку суспільства у другій половині ХХ ст.;
- поширення і поглиблення глобалізаційних процесів у світі, готовність до духовного об'єднання людства, спонукало до спроб синтезувати західну та

східні релігійні традиції.

Важливим фактором, що сприяв небувалому розквіту НРР стала, на думку Л. Филипович, небувала криза раціоналізму. Він, на думку автора, вичерпав свої можливості, поступаючись місцем ірраціоналізму, містици та езотериці. Продовженням цього процесу стала криза європейської цивілізації та антропоцентризму [1, с. 787].

Дослідник В. Єленський найбільш специфічними рисами, які визначають суспільне обличчя сучасних неорелігій, вважає темпи їхнього поширення й взаємовідносини із соціумом. Процеси глобалізації та інформатизації, які багаторазово зменшують світ, перетворюючи його на «глобальне село». Нове релігійне утворення, що з'являлося на периферії релігійно-культурного кола ще недавно не мало шансів упродовж доволі стислого часу стати відомим в іншому регіоні планети і, тим більше вкоренитися у відмінному культурному ґрунті. У 1990-х рр. культ, що сформувався, до прикладу, у Японії, США або Африці, надзвичайно швидко створює свої філії на протилежному кінці світу: інформація про нові форми релігійного життя поширюється блискавично, доступ до неї стає дедалі вільнішим, а система інтернет робить комунікацію між прибічниками НРР швидкою та надійною [8, с. 3–4].

На зламі тисячоліть поширення набули ідеї універсалізації і синкретизації культур. Представники західної цивілізації масово зацікавилися східними духовними практиками та вченнями. Англійський психолог К. Еванс називає дві основні обставини такого потягу. По-перше, це антропологізм східних релігій, містичне возвеличення тілесних і духовних здібностей людини. Для західної ж культури більш притаманним був акцент на суспільство. Ось чому пересічний європеєць бачить в орієнтальних ученнях благодатний імпульс для себе особисто. По-друге, східні релігії, на думку психолога, дещо розмиті, не піддаються точній інтерпретації. Тому орієнтальні вчення, перекладені на сучасний європейський лад, кожен тлумачить по-своєму, вибирає що до вподоби [4, с. 51].

Разом з тим, певні східні проповідники, не знайшовши підтримки

співвітчизників шукають послідовників на Заході та пострадянському просторі. Серед них — засновники таким культів як «Міжнародне товариство свідомості Крішни» (А.Ч. Бхактіведанта Свами Прабхупада), Церква уніфікації (Мун Сен Мен), Сахаджі йога (Шрі Матаджі Нірмала Деві), Трансцендентальна медитація (Махаріші Махеш Йога) та інші.

На позначення новітніх релігійних рухів у періодиці, науково-популярних, наукових та богословських виданнях вживають терміни: «неорелігії», «секти», «неокульти», «нетрадиційні вірування», «псевдорелігії», «релігії Нового віку», «позаконфесійні об'єднання», «квазірелігії» та ін.

Деякі дослідники, як-от В. Петрик зауважують, що поняття «нетрадиційні культури» і «неорелігійні культури» не є тотожними. Так, нетрадиційні для однієї країни релігії є рідними для іншої, як наприклад — буддизм, даосизм, індуїзм та інші. Стосовно «неорелігійних культів», то вони є новими для держав, у яких отримали розвиток. Отже, поняття «нетрадиційної релігії» чи культу ширше.

Розглянемо тлумачення цих термінів у науковій літературі.

Нетрадиційний релігійний культ (за В. Петриком), — це релігійна організація, культурно, ментально не укорінена в даній державі, історично не успадкована її народом від попередніх поколінь, не притаманна його релігійній духовності. Неорелігійний культ (далі — неокульт) дослідник визначає як «релігійна або містична організація, що виникла у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.» [17, с. 7–8].

Вдалим, на нашу думку, є визначення наведене у підручнику А. Чернія: «неорелігії — це синкретичні й універсальні утворення, що поєднують у собі як елементи багатьох існуючих релігій, так і ідеї теософії, антропософії, сучасні філософські й богословські доктрини, астрологію й окультизм, біоенергетику й екстрасенсоріку, містичну уфологію тощо» [21, с. 214].

Дискусійним у наукових колах є питання часу виникнення «нових релігій». Більшість дослідників схильні вважати, що нові релігійні рухи та течії масово виникають і поширюються після Другої світової війни, що пов'язано з розвитком глобалізаційних процесів у світі. Деякі науковці новими релігійними

рухами називають такі, що виникли у 150-річному відтинкові часу [11, с. 35].

Український релігієзнавець В. Єленський, характеризуючи новітні релігійні рухи, означає їх як «ті релігійні течії, що виникли, як правило, у 60–70-ті рр. ХХ ст.» [8, с. 3].

Проаналізувавши історію найбільш поширених неорелігій, ми дійшли висновків, що більшість із них виникли у другій половині ХХ ст., коли саме й склалися найоптимальніші умови для їх розвитку.

Аналізуючи праці, присвячені НРР, нами було помічено широке застосування терміну «секта» для їх означення [5], [6], [7], [9], [10], [15]. На думку Я. Тимкова, поняття секта має два тлумачення. З релігійної точки зору секта означає релігійну групу людей з індивідуальним світоглядом, які зростають на ґрунті вчення якоїсь великої світової релігії, але не тотожні з нею. Таке тлумачення було викладено у спеціальному документі «Секти, або нові релігійні рухи. Душпастирський виклик», виданому у Ватикані у 1986 р. У понятті соціологічному під сектою розуміють: суспільну групу, яка ізолюється від решти суспільства, має свої ієрархічні цінності і групу норм поведінки, з сильною роллю керівника, в котрій реалізуються прагнення до створення особистих, безпосередніх прив'язань між її членами, і ставлення котрої до світу, держави чи суспільства залишається байдужим або недоброзичливим [20, с. 98].

Схожий підхід застосовує і О. Дворкін, поділяючи секти на «історичні» й «тоталітарні». Відповідно до першої групи він відносить відгалуження, що виникли на основі традиційних церков, а до другої — неорелігійні рухи [5, с. 44].

Міжміністерська група в німецькому уряді у середині 90-х рр. ХХ ст., досліджуючи проблему поширення неорелігій, дала таке визначення терміну «секта» – як «соціальна група деструктивного характеру з використанням фізичних, психічних та матеріальних засобів, яка порушує основні права людини і принципи співіснування в суспільстві».

У свою чергу, спеціальна парламентська комісія у Франції, створена в 1995 р розробила критерії належності релігійної групи до категорії «сект». Серед них: психологічна дестабілізація, надмірні фінансові вимоги, ізоляція,

незаконна медична практика, антисоціальна риторика, сексуальні зловживання тощо. До категорії таких віднесли 172 організації, серед яких як неорелігійні рухи (релігії Нового віку, синкретичні, неоязичницькі, неорієнталістські), так і давно існуючі (цілительські, окультні, сатанинські та д. ін. організації) [8, с. 8–9].

Французький дослідник М. Малерб найкращим критерієм, який характеризує секту вважає використання віри для досягнення цілей, що не мають нічого спільного з духовністю (гроші, політика, особисті амбіції тощо) [15, с. 289].

На думку В. Петрика, використовувати для НРР таке визначення як «секта», дуже вузько і не конкретно. Так як «секта» (від лат. *secta* — вчення, напрямок, або від *sequor* — наслідую) — релігійна група, яка відокремилася від пануючої церкви, а неорелігії часто виникають як щось абсолютно відмінне від традиційних вірувань, що лише послуговується їх термінологією, культовими книгами чи певними уявленнями. Зараз більшого вживання набуває термін культ, оскільки він є ширшим поняттям, ніж «секта». Культ (лат. — *cultus*) — схиляння перед чимось, надмірне звеличення або обожнювання чогось або когось. Стосовно ж нових релігійних рухів, то найбільш підходять терміни «неорелігійний культ» або «неокульт» [17, с. 7].

В академічному релігієзнавстві термінами секта чи культ позначаються типи релігійних організацій, які існують поруч із такими релігійними спільнотами як церква, деномінація [1, с. 779].

О. Радугін виділяє поняття «харизматичний культ», що створюється на основі об'єднання прихильників певної конкретної особи, яка визнає себе й отримує визнання інших як носій певних божественних якостей (оголошує себе посланцем Бога, самим Богом, або Месією тощо) [19, с. 52–53].

Неорелігії формуються як різновиди харизматичних культів. Загальну характеристику основних особливостей нових релігійних віросповідань дає Л. Мітрохін. На думку дослідника основними ознаками неорелігійних культів є: 1) очолює неокульт харизматичний лідер, який стверджує, що він володіє новим унікальним одкровенням щодо Бога і реальності; 2) лідер створює

особливу «сім'ю» або комуну, у якій його називають «отцем»; 3) засновник культу встановлює обов'язкові для всіх абсолютні правила поведінки, але не завжди дотримується їх сам; 4) група дотримується катастрофічно-апокаліптичного погляду на світ; 5) члени організації часто відмовляються від усього майна, змінюють місце проживання; б) використовуються певні техніки контролю за поведінкою навернених, зазвичай ізолюючи їх від зовнішнього світу; 7) часто використовуються методики психологічного маніпулювання. психотерапії [19, с. 252].

Існує значна кількість класифікацій неорелігійних культів. Перші спроби систематизувати й типологізувати НРР мали місце ще в радянський період. Так, відомий релігієзнавець Л. Мітрохін називає їх релігіями «Нового віку» й поділяє на три великі категорії: 1) неохристиянські («Церква уніфікації» Сен Мьон Муна, Діти Бога, Церква Армагедона, Церква живого слова та ін.), що проголошують себе новими варіантами християнства; 2) неокульту східного походження (Товариство свідомості Крішна, Місія божественного світла, дзен-будизм тощо); 3) об'єднання, що займаються духовними практиками (Церква сайєнтології, Трансцендетальна медитація, окультні, спіритичні групи тощо) [16, с. 7–8].

Російський релігієзнавець О. Радугін виділяє лише чотири групи неорелігійних культів: 1) неохристиянські («Церква уніфікації» (інша транскрипція — «Церква об'єднання») Муна, Діти Бога, «Церкви Єдиної віри» Віссаріона та ін.); 2) саєнтологічні або наукологічні (Церква сайєнтології); 3) неоорієнталістські (Товариство свідомості Крішни, Місія божественного світла тощо) та 4) сатанинські (Церква Сатани) [19, с. 252–253].

Класифікація, запропонована відомим православним сектознавцем О. Дворкіним, помітно відрізняється від поданих у релігієзнавчих посібниках. Він виділяє серед неокультів, які називає «тоталітарними сектами», шість основних груп: 1) секти-довгожителі (мормони, Свідки Єгови); 2) післявоєнна еkleктика (сайєнтологія, «Рух об'єднання» Муна); 3) псевдоіндуїстські секти (Товариство свідомості Крішни, Сахаджа-йога, Трансцендетальна

медитація тощо); 4) псевдоевангельські секти («Діти Бога», «Церква Христа» та ін.); 5) вітчизняні культу (Богородичний центр, «Біле Братство» та ін.); 6) релігії «Нової ери» [5, с. 5].

Серед іноземних дослідників ми мали можливість проаналізувати класифікацію НРР за Дж. Крисидесом. Критерієм вибрано форми функціонування нової релігійності. Згідно неї, неокульту поділяються на п'ять категорій: 1) духовні групи, так звані «нові релігійні організації» або «неорелігії», що виникли в межах 150-річного періоду й не належать до найбільших світових релігійних організацій (Церква уніфікації, місія «Армія Ісуса», «Сім'я» (або «Діти Бога»), Церква сайєнтології та ін.); 2) «духовні рухи», які не мають типової для релігії формальної організації (New Age, відьомство та язичництво); 3) новаторські реформістські групи всередині існуючих релігійних організацій (жіночі, молодіжні, музичні та ін. організації); 4) групи за інтересами, пов'язані з духовністю (медитація, таро, кабала тощо); 5) організації та рухи, що надають специфічні послуги (біоритми, нейролінгвістичне програмування та ін.) [11, с. 38].

Проаналізувавши цю класифікацію, можна зробити висновок, що неокультами є лише перша категорія, а інші — своєрідні групи за інтересами.

Більш детальними є класифікації, розроблені сучасними українськими дослідниками НРР. Так, В. Лубський, В. Теремко та М. Лубська поділяють нетрадиційні релігії на сім великих груп: 1) неохристиянські течії; 2) орієнталістські релігії; 3) езотеричні об'єднання; 4) неоязичництво; 5) синтетичні релігії; 6) сайєнтологічні рухи та 7) сатанізм. З них безпосередньо новими релігійними віруваннями автори вважають 4 групи: неохристиянські, неоорієнталістські, неоязичництво та синтетичні релігії. Тобто ті, що виникли переважно після Другої світової війни [14, с. 368].

Відрізняється типологізація новітніх релігійних рухів сформульована А. Чернієм. Він не робить розрізнення між нетрадиційними і новими релігіями, ще додатково застосовуючи термін «модернові». Автор виділяє 7 груп неорелігій: неоорієнтальні, неохристиянські, синтетичні, езотеричні,

саєнтологічні, неоязичницькі та демонічні культури [22, с. 55, 236].

Дещо відмінна систематизація НРР за Я. Тимковим. Він виділяє такі групи: 1) неохристиянські (Свідки Єгови, харизматичні церкви, Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормонів), Новоапостольська церква, Діти Бога, Християнська наука тощо); 2) неоорієнталістські (Товариство свідомості Крішні, Білий Лотос, Трансцендентальна медитація та ін.); 3) релігії нового об'явлення (Церква уніфікації, Церква Віссаріона, Церква сайєнтології, Наука розуму та ін.); 4) езотеричні об'єднання (реріхіанство, Новий Акрополь, «New Age» тощо); 5) неоязичницькі (РУН-віра, Рідна віра та ін.); 6) сатаністські [20, с. 97].

На думку В. Петрика, одного з авторів посібника «Нетрадиційні релігійні та містичні культури України», неокульту можна також класифікувати за формою функціонування на: 1) релігійні організації: Церква уніфікації, «Діти Бога», Церква Віссаріона, «Богородицька церква», Церква Христа тощо; 2) курси та центри духовного удосконалення і розвитку можливостей: Гуманітарний центр Хаббарда, Інститут душі «Атма», школи езотеричних знань, гуртки з вивчення йоги та ін.; 3) філософські школи: «Новий Акрополь» тощо; 4) школи східних бойових мистецтв: «Білий Лотос» та ін.; 5) центри народних та нетрадиційних методів лікування [17, с. 18].

Проаналізувавши наявні класифікації НРР, ми помітили значні розходження стосовно виокремлення неорелігійних культів від нетрадиційних. Також деякі дослідники відносять до неорелігій культури, що виникли ще до середини ХХ ст. (Свідків Єгови, мормонів, Християнську науку та ін.). На основі існуючих розробок, нами здійснено спробу власної типологізації неокультів, до яких ми віднесли такі групи: 1) неохристиянські (Діти Бога, харизматичні церкви, «Армія спасіння», Богородицький центр та д. ін.); 2) неоорієнталістські (Товариство свідомості Крішні, рух Ошо, «Аум сінрікьо», «Трансцендентальна медитація», Сахаджа-йога тощо); 3) синкретичні («Церква уніфікації», «Біле Братство», Церква Віссаріона та ін.); 4) наукологічні («Церква сайєнтології»). Ми свідомо не включили до класифікації неоязичництво, так як вважаємо, що воно не відповідає критеріям неорелігій

(універсальність, синкретичність, наявність елементів різних релігій тощо). Крім того неоязичницькі культури мають більший за неорелігії вік, обмежений ареал поширення, малу кількість послідовників.

Таким чином можна підсумувати що різноманітні вірування та культури постійно виникали упродовж людської історії. Особливість нових релігійних рухів полягає у масштабах їх поширення й інтенсивності розвитку, що стало можливим за тих соціально-правових, культурологічних, науко-технологічних умов, які склалися у другій половині ХХ ст. Глобалізаційні процеси, зміни світоглядних парадигм, розвиток інформаційних технологій, демократизація суспільства — все це стало тими факторами, що дали небувалий поштовх розвитку неорелігійних культур.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Академічне релігієзнавство: Підручник. За наук. ред. А. Колодного. К.: Світ знань, 2000. 862 с.
2. Буайе Ж. Ф. Империя Муна. Жан Франсуа Буайе. М.: Политиздат. 1990. 352 с.
3. Волков Е. Н. Методы вербовки и контроля сознания в деструктивных культах Е.Н. Волков. Журнал практического психолога. 1996. №3. С. 76-82.
4. Гуревич П.С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные религиозные культы. Павел Семенович Гуревич. М.: Знание, 1985. 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Научный атеизм")
5. Дворкин А. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Александр Дворкин. Издание 3-е. перераб. и допол. Нижний Новгород: "Христианская библиотека", 2012. 816 с.
6. Дорошенко А. Тоталітарні секти: нова міжнародна загроза. А. Дорошенко, О. Овсій Політика і час. 1998. №11-12. С.45-54.
7. Єленський В. Українське суспільство і "секти". В. Єленський. Людина і світ. 1998. №9. С.9-12.
8. Єленський В. Новітні релігійні рухи — зони занепокоєння. В. Єленський. Людина і світ. 2000. №8. С.2-10.
9. Карагодіна О. Особа в "секті": що далі?. О. Карагодіна. Людина і світ. 1998. №5-6. С. 15-20.
10. Кондратьев Ф. В., Волков Е. Н. Психиатрические аспекты деятельности тоталитарных сект [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.scorcher.ru/mist/sects/13.php>
11. Крисидес Дж. До визначення нової духовності. Дж. Крисидес. Людина і світ. 2002. №10. С.33-38.
12. Лавренко О. Тоталітарні групи та їх соціально-психологічний

феномен. О. Лавренко. Соціальна психологія. 2003. №1. 73-86.

13. Лихачев А.Е. Корейский лжемессия Мун. Деятельность "Церкви объединения" в России. А. Е. Лихачев. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1996. 110 с.

14. Лубський В. І. Релігієзнавство: Підручник. В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. К.: Академвидав, 2005. 432 с.

15. Малерб М. Религии человечества. Мишель Малерб. М.; СПб.: Рудомино; Университетская книга, 1997. 600 с.

16. Митрохин Л. Н. Религии "Нового века" / Лев Николаевич Митрохин. М.: Советская Россия, 1985. 160 с.

17. Нетрадиційні релігії та містичні об'єднання України: Навчальний посібник. В. М. Петрик, С.В. Сьомін, Є.В. Ліхтенштейн та ін. За заг. ред. В.В. Остроухова. К.: РОСАВА, 2003. 336 с.

18. Петрик В. Церква саєнтологів. В. Петрик. Людина і світ. 2000. №4. С.39-44.

19. Радугин А. А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: Курс лекций. Алексей Алексеевич Радугин. М.: Изд-во "Центр", 1996. 304 с.

20. Тимків Я. Особливості впливу нових релігійних рухів на європейську безпеку. Я. Тимків. Вісник Львівського Університету. Серія Міжнародні відносини. 2004. Випуск 14. С. 97-103.

21. Черній А.М. Релігієзнавство. Анатолій Михайлович Черній: Посібник. К.: Академвидав, 2003. 352 с.

22. Что такое "Церковь Рона Хаббарда"?. Человек. 1996. №2. С. 49-53.

УДК 271.2(=135.2)(477) «186/19»

*Віталій Тучинський
(м. Вінниця)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРИ МОЛДОВАН ПІВДЕННОГО ПОДІЛЛЯ В ІІ ПОЛОВИНІ ХІХ-НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розповідається про вірування молдаван, які територіально були наближені до українських земель, і які не втратили зв'язок із православ'ям.

Ключові слова: віра, Молдова, православ'я, Україна.

Молдовська національна меншина є однією із найчисельніших в Україні. За даними перепису населення 2001 р. на її території проживає 258,6 тис. осіб молдовської національності, що становить 0,4% населення нашої батьківщини [1, с. 3]. Географічна близькість проживання українського та молдавського народів, схожість історичної долі та спільна релігія, їх глибокі та